

МАРИЈА ОРБОВИЋ

**КУЛТУРНА ДОГАЂАЊА У ЧАЧКУ У ДЕЛОВОДНИКУ
ШТАМПАРИЈЕ СТЕВАНА МАТИЋА**

Марија Орбовић
УУ 32000 Чачак
Градска библиотека

UDK: 930.85(497.11)

За развој штампарства у Чачку и околини од пресудног значаја је пионирска појава Стевана Матића, који је у Горњем Милановцу, Чачку и Краљеву утирао пут ка модерном штампарству.

Стеван Матић рођен је 1855. године у Јарменовцима испод Рудника. Штампарски занат је изучио у Крагујевцу. Према политичком опредељењу био је радикал, па, када је у Горњем Милановцу 1890. године покренут лист „Таково”, он је био његов први власник и одговорни уредник. Овај лист је излазио два пута седмично, четвртком и недељом. Штампан је у штампарији Максима Л. Сретеновића, која је почела да ради објавивши први број 25. маја 1890. године. Из заглавља „Такова”, бр. 2, од 3. јануара 1893. (Штампарија Стевана Матића и Друга) види се да је Матић постао један од власника, а од броја 89 (7. новембар 1893) ускључиви власник штампарије, која је у Горњем Милановцу радила до пред крај 1898. године, када је пресељена у Чачак.

Стеван Матић је имао синове – Властимира, који је био једно време професор гимназије, и Радослава, порезника у Чачку, и кћери – Даницу, удату за Славољуба Секованића Ферда, и Душанку, која се није удавала, већ је после очеве смрти наставила његов рад у штампарији. „Био је хуман човек, давао је новчане прилоге, увек би сачекао дуг ако неко није могао одмах да плати штампање. Радикалски лист „Драгачево“ је штампао неко време о свом трошку и разносио га путујући на коњу, као што је често чинио и за друге наруџбине.”¹ Да је редовно посећивао своје муштерије, сазнаје се из огласа „да власник и одговорни уредник листа Стеван Матић, полази да прикупља претплату на лист, прво у Драгачево, а затим у Краљево, Трстеник, Крушевац, Ниш, па обратно дуж железничке пруге у Крагујевац.”²

Доселивши се у Чачак, Матић је прво истиснуо из посла конкурента Исаила Петровића и покренуо 2. фебруара 1899. лист „Љубић”, у коме је огласом препоручио услуге своје штампарије: „Министар народне привреде решењем својим од 8. овог мес. бр. 252 одобрио је решење овог Начелства, којим је забрањена бесправна штампарска радња, Исаилу Петровићу књижару оvd. и он је услед овога престао и не сме даље израђивати штампарске послове. Па како је Штампарија Стевана Матића снабдевена са свим могућим потребама за штампање, као: картонима разне врсте, физит картама, посмртницама, картије сваке врсте итд. Те стављајући све ово поштов. муштеријама на знање да нам се с поруџбинама обрате.”³ Чачани су се одазвали позиву, и не само они, пошто је то била једина штампарија на територији тадашњег рудничког и чачанског округа. Осим у Чачку, Стеван Матић је имао и штампарију у Краљеву, о чему сведоче извештаји краљевачких банака, у којима пише да су штампани у „Првој Краљевској штампарији Стевана Матића”. Штампарија је била смештена у књижари Миленка Митровића у Краљеву до 1906. године, откада је за њом престала да постоји потреба, јер је 1904. отворио штампарију Чедомир Милошевић, па је Матић много мање наредних година штампао за наручиоце из овог места. По избијању Првог светског рата Аустријанци су присвојили штампарију и користили је за своје потребе, о чему сведочи сачувани деловодник (пословна књига) Матићеве штампарије у коме је 1915. године забележено: „20. децембра 1915. године заузета ми је штампарија од стране Аустријске власти и они отпочели своје радове у истој. Ре-

1. Сећања Слободана Бакића, забележио Милан Ђоковић 15. септембра 1991.

2. *Таково*, бр. 49 (20. јун 1893), стр. 4.

3. *Љубић*, бр. 5, (18. фебруар 1899), стр. 4.

квирирана 12. јануара 1916. г. изашли су ови радн. а 20. јануара опет дошли радници из Крајз-Команде и отпочели свој рад. А мени дозволили да могу ситнице радити када њихов посао буде дозволио, тако да несме њихов посао трпити и да сваки посао пријавим и тражим дозволу од Крајз Цивил Команде.”⁴ Из деловодника се види да је Матић у те три ратне године заиста мало радио. Некада је имао само две поруџбине у току месеца и најчешће су то били посмртни огласи. Сећа се тих дана и Матићев син Радослав: „Тада су нам Швабе узеле штампарију за своје потребе. Оца и мене су одстранили а они су пуне три године радили. Да би нас исхранио отац је био принуђен да узме једну њиву у Љубићу да је обрађује. Приликом повлачења из Чачка окупатор је демонтирао две штампарске машине”.⁵

После рата послови су се поново развили тако да је Матић озидао у Рајићевој улици кућу у коју је 1935. године преселио штампарију. Умро је убрзо после тога (1936), што је забележио и „Руднички глас”: „У среду је умро у Чачку стари штампар Стеван Матић у 81. години.”⁶ Штампарију је наследила супруга Љубица, али послове је водила кћерка Душанка све до 1945. године, када је успела да је прода, осам месеци пре национализације.

Пословна књига (деловодник)⁷ Матићеве штампарије представља драгоцен извор података, не само о њеном раду, већ и о историјском, културном, политичком и привредном развоју Чачка од почетка XX века па до 1937. године, до када је сачувана. Иако данас не постоји највећи део онога што је штампано у овој штампарији, пажљив преглед поруџбина може бити од велике користи не само за утврђивање штампарско-издавачке делатности, већ и при истраживањима социолога, историчара, политиколога...

Пре свега, то је документ о раду саме штампарије. Сабирањем свих поруџбина месечно и годишње, добија се њихов збир у току 37 година рада и развоја ове штампарије. У почетку била је у сталном успону – од 1900. године, када је штампано укупно 492 поруџбине, до 1911. са 1.029 обављених штампарских услуга, да би у време балканских ратова радила знатно мање, а најмање за време Првог светског рата. Тако се може видети да је 1916. године штампано свега 119, 1917 – 170, а

4. Деловодник Матићеве штампарије, Народни музеј, Чачак.

5. Радован М. Маринковић, Милан П. Ђоковић, *Гласоноше времена*, Чачак, 1992, стр. 11.

6. *Руднички глас*, бр. 5, 15. мај 1936.

7. Стеван Матић је уредио водио пословне књиге о раду штампарије које пружају обиље података о културним догађањима у Чачку, али ради потпуније и јасније слике о њима, у овом раду су коришћени текстови из локалне штампе, гимназијски извештаји и сећања Мирослава Мила Мојсиловића, новинара и књижевника из Чачка.

1918 – 166 поруцбина. После ослобођења рад штампарије је у сталном порасту, па је њен највећи успон забележен 1924. године, када су извршене 1.043 штампарске услуге. Ово је условио и развој града у привредном, културном и политичком погледу, а и прилив становништва услед миграционих кретања.

Те, 1924. године Славко Поповић, штампар из Ужица, отворио је филијалу у Чачку, која, опремљена модернијим машинама на електрични погон, представља значајну конкуренцију Матићу. Међутим, судећи према деловоднику, Матић није био угрожен Поповићевим доласком. Посла је било за обојицу, тако да се број поруцбина код Матића смањило незнатно и до краја 1937. године се кретао између 800 и 900 годишње.

Поред тога што се из деловодника може видети шта је и за кога штампано, из њега се сазнају и неки историјски подаци. На пример, о окупацији Чачка за време Првог светског рата. У новембру 1915. године забележено је: „19. новембра заробише Аустријанци Чачак у 4 сата по подне и ми постасмо робови”. Чачак је окупиран 1. новембра 1915. године, или по старом календару 19. октобра, а не новембра, како је Матић забележио. Матић је оставио и забелешку о ослобођењу Чачка: „12. октобра 1918. у 5 сати у зору напустише Аустријанци Чачак и дигосе мост у ваздух, и ми се после трогодиш[њег] робовања ослободисмо.”

Матићеве пословне књиге пружају податке, не само о томе шта је штампано, у ком тиражу и по којој цени, већ и ко су и одакле су наручили. За 37 година у овој штампарији било је укупно 27.529 поруцбина. Од тога је књига, брошура, листова и часописа било око 270, што значи близу један одсто укупне штампарске продукције. Остало су били разни плакати, позивице за балове, свадбе и славе, „физит-карте”, писма, објаве, посмртнице, улазнице, огласи, ценовници, јеловници, честитке, срећке, налелнице и разни формулари.

Поред појединаца, наручиоци су били и бројна удружења из Чачка и околине, као што су: Тамбурашко, Певачко, Гимнастичко, Спиритистичко, Велосипедско, Стрељачко, затим бројни еснафи, Трговачко удружење, Коло јахача, Бачка певачка дружина, Лопташки клуб „Рајић”, Женска чачанска подружница, Трговачко-занатска омладина, Фонд сиротих ученика, Болеснички фонд, Црвени крст, Пољопривредна подружница, Соколско друштво „Душан Силни”, Официрски клуб, Свештеничко удружење, Лопташки клуб „Слобода”, Клуб радикалне омладине, Певачко друштво „Обилић”...

Наручиоци су били углавном из Чачка и околних села, али и из удаљенијих места: Љиг, Бајина Башта, Ушће, Павлица, Ариље, Рашка, Трстеник, Врњачка Бања, али и Краљево и Горњи Милановац, док се нису појавиле штампарије у тим местима.

Иако од велике користи при утврђивању чачанске библиографије, овај деловодник има бар два недостатка. Први је што се зна да су неке публикације штампане у овој штампарији, а у деловоднику о њима нема трага. На пример, лист „Нови Љубић” (1900) и „Борба” (1918–1921), који нису сачувани ни у једном примерку, па се јавља сумња да су уопште постојали, јер је о њима до сада писано само на основу сећања. Други разлог отежаног праћења података је тај што је Матић понекад наручиоца, а то је најчешће аутор публикације, наводио према надимку. Од новембра 1921. до марта 1922. године штампани су поједини табаци „Жикине књиге”, како је једино записано у поруџбини, а раде се о књизи „Основни појмови политике” од Фридриха Штамфера, коју је превео с немачког језика Живојин Цветковић, професор Чачанске гимназије. Или, у мају 1925. године записано је; „Цврлу 450 књига од „Полета”, што је значило да професору Драгославу Митровићу, званом Цврле, треба штампати сепарат из часописа „Полет” под насловом „Чачак и чачанска котлина” у 450 примерака.

Било је и анонимних наручилаца (ђак, Златиборац, Мојсињац, Муслиман, прота из Сјенице, машиновођа, посланик из Вучитрна, молер Београђанин, порезник, платнер из Призрена, официр Крушевљанин, девојка из Палилула, трукерка, сељак Н).

Од свег штампаног материјала највећу документарну вредност имају плакати. Они су штампани у великом броју и од драгоцене су помоћи за праћење развоја културно-просветног, политичког, привредног и спортског живота у Чачку. Велика је штета што неки нису сачувани, нарочито они пре Првог светског рата, јер су веродостојни сведоци живота у том времену. Најбројнији су плакати политичких странака: радикалне, социјалдемократске, напредњачке и либералне, затим плакати бројних удружења и организација, као и они који су најављивали представе – позоришне, биоскопске, циркуске и разних других забављача.

Пре Другог светског рата у Чачку није постојало позориште, већ су представе приређивале разне путујуће трупе. Стална позоришта су постојала у Београду, Скопљу, Нишу, Битољу, Пожаревцу, Крагујевцу, Штипу и Лесковцу.

Из историје српског позоришта⁸ зна се да је у Чачку основано деведесетих година XIX века путујуће позориште Михаила Пешића, које

8. Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта*, Ниш, 1936, стр. 228.

се звало „Хајдук Вељко” и из Чачка је путовало на гостовања по западној Србији, Срему, па и Босни и Херцеговини. То је било прво позориште које је гостовало у Ужицу. У њему су се истицали глумци Андра Пешић и, нарочито, Андра Десимировић, а касније и Коста Делини, који ће имати и своје сопствено позориште и гостовати десетак година касније у Чачку. О Пешићевој позоришној трупи нема трага у Матићевом деловоднику, јер је она постојала пре него што се он доселио у Чачак (1898), али је претпоставка да је прва давала позоришне представе у Чачку.

Први позоришни плакат који се помиње код Матића је за представу „Зулејка” у јуну 1900. Наручилац плаката је М. Вујанац, који је у то време био члан тек основне путујуће позоришне трупе „Заједница” Антонија Пелагића, са седиштем у Краљеву. Ово позориште је постојало до 1906. године и неуморно је приређивало представе и у најзабаченијим местима. Та путујућа позоришта су се одликовала романтизмом, живела су и радила у тешким условима путујући од места до места запрежним колима, на којима је било места само за декор и глумице, а мушкарци су ишли пешице поред њих. Судаћи према плакатима који су штампани код Матића, ово позориште је у Чачку и околини, од јуна до октобра 1900. године, играло следеће представе: „Милош Обић”, „Зла жена”, „Девојачка клетва”, „На силу доктор”, „Украћена горопад”, „Дар-мар”, „Ивкова слава”, „Хиљаду-Милион-Мираз”, „Дупла пуница”, „Ивкова слава”, „Устанак Босански”, „Четири жене”, „Циганин”, „Бидо” и „Милош Велики”.

У току 1901. Чачани су гледали мање позоришних представа него у претходној години. Према штампаним плакатима, може се закључити да је у првој половини године гостовало позориште Михаила Димића, основано 1870, које је, путујући углавном по Србији давало представе и у најмањим селима. Димић је аутор комада „Зулејка”, који је својом родољубивом садржином био врло омиљен код публике и задржао се на репертоару и других позоришта све до 1941, па је Матић више пута штампао плакат за њега. Димићево позориште је у марту 1901. играло у Чачку представу „Смрт кнеза Михаила”, а осталима се не може утврдити назив, јер је Матић уопштено записао „плакат позориш. 200 ком. Димићу”.

У Чачку је више пута у току 1902, 1903. и 1904. године гостовао глумац Душан Кујунџић. Не зна се да ли је наступао самостално или са својом трупом, коју је имао тих година, јер је у деловоднику записана порудбина на његово име и нема назива представе, већ само: „Кујунџи-

ћу глумцу 100 плаката (феб. 1902.), „Кујунџићу комичару 200 плаката (март 1903), „Кујунџићу 100 плаката” (јул 1904), тако да је могуће да су то били његови самостални наступи. Иначе, Душан Кујунџић је био добар глумац, цењени комичар, члан више путујућих и градских позоришта.

Највећи број представа у Чачку од 1902. до 1906. одиграло је позориште „Синђелић” из Ниша. Основано као градско 1887. године, оно је било и путујуће. По својој организацији, глумцима и изведеним представама важило је за најбоље позориште ван Београда. Захваљујући таквом угледу, радило је од 1900. до 1903. под покровитељством краљице Драге Обреновић. У њему се променило више управника, али посебан печат је оставио познати глумац у то време Коста Делини. Истакао се као одличан глумачки педагог и редитељ утичући на формирање читавог једног глумачког нараштаја, подигавши, при том, уметнички ниво своје трупе.

Из Матићевог деловодника може се видети да је „Синђелић” у Чачку изводио следеће представе у току маја, јуна и јула 1902. године: „Риђокоса”, „Задужбина”, „Мајчин благослов”, „Пучина”, „Бели коњ”, „Стари каплар”, „XI заповест”, „Корњача”, „Сви су невини”, „Бидо”, „Две сиротице”, „На пробу женидба”, „Мамзел Турбион”, „Карлова тетка”, „Јурмус и Фатима”, „Ивкова слава”, „Заједнички живот”, „Девојачка клетва”, „Царев гласник”.

У мају 1904. Матић је штампао десетак плаката за позориште „Синђелић” у тиражу од 150 или 250 комада, али нису у деловоднику наведени називи представа, већ само њихов број.

У току 1905. године „Синђелић” гостује у више наврата у Чачку, и то са новим репертоаром: „Јадници”, „Вештица”, „Муж под папучом”, „Шокица”, „Неваљалци”, „Обичан човек”, „Дебора”, „Неверни Тома”, „Васкрсење”, „Пучина”, „Пуница”, „Коштана”, „Др Робин”, „Крвна освета”, „Војни бегунац”, „Бидо”, „Сеоска лола”, „Поп и црквењак”, „Ивкова слава”, „У долини”, „Јединствен муж”, „Месечар”, „Протекција”, „Девојачка клетва”, „Поп Ђира и поп Спира”, „Звони трећи пут”, „Карташ”, „Пиле у кучине”, „Клодова жена”, „Адолат Бакалини”, „Живот за Диму”, „Библиотекар”, „Царев гласник”, „Повечерје”, „Протекција”, „Забавно вече” и „Три бекрије”.

Позориште „Синђелић” је давало представе и у суседним местима у наруџбини одређених плаката пише да су за Краљево и Горњи Милановац. Тако су у јануару и фебруару 1906. у Чачку, али и у наведеним местима, играле представе; „Развод брака”, „Сеоска лола”, „Бидо”,

„Два наредника”, „Тврдица”, „Домаћица” и „Звонар”. У деловоднику Матић је испред назива представе „Звонар” написао „послед.” и збиља више се „Синђелић” као наручилац плаката не помиње, па се може претпоставити да ово позориште више није гостовало у Чачку.

У позоришту „Синђелић” истицао се као глумац и редитељ Милоје Достанић, Драгачевац, рођен у Турици 1871. године. На позорницу је ступио први пут у Неготину у трупи Фотија Иличића 1899. године да би, променивши, потом, неколико позоришта („Синђелић”, „Гундулић”, „Тоша Јовановић”, „Коста Трифковић”) постао 1919. године глумац Народног позоришта у Београду, где је и пензионисан 1926. године. И његово име је записано код Матића као наручиоца штампарских услуга 1906. године, у време када је гостовао са „Синђелићем”.

У јулу 1906. године Матић је штампао у три наврата по 200 плаката за неименовану представу, а наручилац је позоришна дружина „Слога”. Ово позориште основао је 1904. године у Нишу тада популарни глумац Јоца Стојчевић. Зна се да је давала представе широм Шумадије, али и у Алексинцу, Ћуприји и Врању.

У другој половини 1906. године Матић је штампао плакате за бројне представе: „Маневри”, „Разводимо се”, „Алелуја”, „Жетва”, „Крвав јагрук”, „Ивкова слава”, „Сабињани”, „Тоска”, „Горски цар”; у октобру: „Ружа у шуми”, „Курјак и јагње”, „Мадам Сен Жан”, „Стари каплар”, „Дон Цезар”, „Хенрих II”, „Вештица”, „Распикућа”, „Ревизор”, „Кин”, „Суђење”, „У долини”, „Звонар Богородичне цркве”, „Лепа Креолка”, „Зликовци у шуми” и „Наш Чика”; у новембру: „Дон Цезар”, „Пријатељ из Лиона”, „Париска сиротиња”, „Трикош и Кокеле”, „Два цванцика”, „Код Белог Коња”, „Крвав јагрук”, „Шокица”, „Дебора”, „Госпођа с камелијама”, „Обичан човек”, „Мајчин благослов”, „Јазавац”, „Кир Јања”, „Граница”, „Штедионица”, „Домаћица”, „Зла жена”, „Мали гарнизон”, „Свет”, „Хајдук Вељко”; у децембру: „Свет”, „Звонар Богородичне цркве”. Као наручилац наведено је „Позориш. Др.” или „Позор. Друж.” па би остало нејасно које позориште је давало те представе да није сачуван лист „Драгачево” из те године. Из више текстова којима се најављује представа види се да их игра позориште Љубе Рајчића, који је тих година био управник „Синђелића”. Ово позориште је гостовало више месеци у Чачку и одатле одлазило у суседна места да би давало представе.⁹ Тако се и може објаснити велики тираж плаката које је Матић штампао за сваку представу.

9. То потврђује вест у *Драгачеву*, бр. 49 (3. XII 1906), стр. 2: „Са вечерашњом представом „Звонар Павловске цркве” овд. позоришна дружина завршује на неко кратко време давање представа у овд. вароши јер је трупа позвата у Горњи Милановац као гост на неколико представа где ће се бавити до 18. овог месеца када ће се поново вратити у Чачак и бавити се до 1. јануара.”

Лист „Драгачево” у броју од 5. новембра 1906. године најављује долазак глумца Илије Станојевића у Чачак и његово гостовање у представама: „Пријатељ из Лиона”, „Париска сиротиња”, „Трикош и Коколе” и „Код белог коња”, а у следећем броју извештава: „Сва четири вечера, позориште је било дупке пуно најодабраније чачанске публике, која је при свакој појави чача Илије поздрављала истог бурним аплаузом и узвицима „живео”. Ми смо веома захвални и благодарни чича Илији, који нас је посетио, као и управнику овд. позоришта г. Рајичићу, који није жалио материјалних жртава, већ је чичу позвао, те су нам пружили прилику, да неколико вечери уживамо у уметничкој игри чича Илије, који је веома пријатну успомену за ово кратко његово бављење код Чачана оставио. У знак захвалности за његову уметничку игру љубитељи уметности подарили су чича Илији диван лоровов венац са розе тракама на којима је натпис „Великом уметнику Илији Станојевићу – љубитељи уметности Чачак”¹⁰

Да није овог текста у „Драгачеву” тешко би се разумео запис у Матићевом деловоднику: „шлајфне за Чича Илију” у новембру 1906. године. Овако је јасно да су то траке на лорововом венцу, на којима је Матић штампао наведену поруку чачанске публике великом глумцу.

Из истог броја „Драгачева” сазнаје се да ће бити приказан „у суботу, 18. ов. м. чувени Кочићев комад „Јазавац пред судом”, који је Босанска цензура забранила у Босни”. Да су Чачани ценили позориште „Синђелић”, закључује се из наставка текст: „Из самог репертоара види се да вредни управник овд. Позоришта г. Љуба Рајичић труди се да овд. грађанству са својом солидном трупом приреди најбоље комаде, и ми се надамо да ће овд. грађанство ову најсолиднију путујућу позоришну дружину својом обилном посетом потпомоћи.”¹¹

Неки записи из Матићевог деловодника, као и наведене поручбине плаката из 1906. и 1907. године, могли би данашњег читаоца довести у заблуду и навести га на помисао да је Чачак, ипак, имао неко позориште. Међутим, текстови у „Драгачеву”, који прате и позоришна догађања, недвосмислено указују на чињеницу да су у Чачку само гостовала путујућа позоришта.

У новембру и децембру 1907. Матић је штампао више плаката за представе, али је као наручилац наведено само „Позориште”, па није јасно на које се позориште мисли, а локалне новине нису сачуване из те године. То су плакати за следеће представе: „Мајчин благослов”, „От-

10. *Драгачево*, бр. 46 (12 XI 1906), стр. 2.

11. Исто.

мица Сибињанки”, „Траг”, „Коштана”, „Дупла пуница”, „Царство мрака”, „Звонар Богор. цркве”, „Буњеварка”, „У знаку крста”, „Хајрих II”, „Карташ“, „Добио орден”, „Шокица”, „Тоска”, „Крвав јаглук”, „Циганин”, „Крвава освета”, „Карлова тетка”, „Граничари”, „Трули дом”, „Лондонски просјаци”, „Ђидо”, „Распикућа”, „Војнички бегунци”, „Девојачка клетва” и „Хајдук Станко”.

Судећи према Матићевом деловоднику, Чачани у 1908. години није гледали ниједну позоришну представу, јер нема записа о штампању плаката. Појављује се тек у мају 1909. за представе „Др Робин”, „Освета” (300 комада) и још других шест неименованих. Наручилац је глумац Миливоје Стојковић, који је, као већ угледан глумац, дошао у Крагујевац 1902. године и основао, чак два позоришта – „Свети Сава” и „Шумадија”. Претходно је играо на сценама загребачког, љубљанског и београдског позоришта, али је, као глумац и редитељ изузетног дара и човек немирног духа, желео да ради у путујућим позоришним трупима. Из Матићевог деловодника се види да је Стојковић гостовао у Чачку и ранијих година, јер је „Орфеум Шумадија” имао пет представа у Чачку (13, 14, 16. и 18. марта 1904. године „Ивкова слава” и „Адам и Ева” и 1. априла представу чији се назив не наводи).

Није сигурно да су наредни плакати у 1909. години Стојковићеве поруџбине, јер се као наручилац наводи само: позоришно друштво. Не зна се ни које су то представе, јер су плакати обележени само римским бројевима од I до X. Исто тако је анониман и наручилац у првој половини 1910. године, али су именоване представе које су Чачани гледали, у јануару и фебруару: „На селу”, „Зеџ”, „Звонар”, „Ајша”, „Свет”, „Коштана”, „Голгота”, „Чувај се бомби”, „Крвава освета”, „Циганин”, „Библиотекар”, „Васкрсење”, „Ђидо”, „Мерима”, „Суђење”, „Лажни престолонаследник”, „На поселу”, „Царев гласник”, „Штедионица”, „Обичан човек”, „Клодова жена”, „Мајчин благослов”, „Сви су заљубљени”, „Повечерје”, „Агнеша”, „Две сиротице”, „Данак у крви”, „Сесоска лола”, „Хасанагиница”.

У другој половини 1910. и првој половини 1911. у Чачку су игране представе дружине Аритонових. (Могуће је да је то глумац Јован Харитонових). Ово позориште је код Матића штампало плакате за следеће представе: „Женски рат”, „Кармен Силви”, „Лионски лав”, „Дупла пуница”, „Звонар Богородичине цркве”, „Ајша”, „Девојачка клетва”, „Коштана”, „Циганин”, „Ко је срески начелник”, „Наполеон Бенерал”, „Риђокоса”, „Зулејка”, „Свет”, „Весело вече”, „Крвав јаглук”, „Удаја и женидба”, „На поселу”, „диран и Диран”, „Шокица”, „Мајчин Благо-

слов", „Треба ли казати", „На пучини", „XI заповести", „Кир Јања", „Борба", „Отмица", „Две сиротице”.

Велики број представа је играла позоришна дружина Топаловић у другој половини 1911. године. Плакати за њих су штампани у тиражу од 200 комада. То су биле: „Пут око света", „Хајнрих други", „Контролор", „Месечар", „Војнички бегунац", „Девојачка клетва", „Госка", „Библиотекар", „Гђа с камелијама", „Голгота", „Златни паук", „Мејрима", „Диран Диран", „Вештица", „Пуковник Валден", „Мајчин Благослов", „Отмица", „Циганин", „Поп у шкрипцу", „Телеграм", „Васкрсење", „Карлова тетка", „Рићокоса", „Ђидо”.

У Чачку су у току 1911. године гостовали и глумци самостално, као што је био Коста Илић, комичар, за кога је у јулу и августу штампано четири пута по 300 плаката, а у августу за глумца Загорчића Матић је штампано, чак, 600 плаката.

Од септембра 1911. године до марта 1912. већи број представа је давало Лазовићево позориште: „Државни тужилац", „Има ли шта за царину", „Ивкова слава", „За царину", „Господин Алфонз", „Дон Цезар од Базана", „Рићокоса", „Максимова механа", „Мара варадинка", „Корњача", „Ђаво", „Протекција", „Две сиротице", „Војвода Брана", „Распикућа", „Буњевка", „Ђаво", „Хајдук Станко", „Ивкова слава", „Самсон", „Хајделберг", „Јурмус и Фатима”.

Велики број представа (84) имао је у Чачку комичар Михаило Бакић, за кога су штампани плакати у току 1911, 1912. и 1913. године.

У априлу и мају 1912. године штампан је, такође, велики број плаката за позоришне представе Лазићу, како је наведено. Није јасно да ли је то позориште Михаила Лазића. Играле су представе: „Оно нешто", „Мајчин благослов", „Мали Турбион", „Трикош и Коколе", „Кокор Бокор", „Женски рај", „Сироче и убица", „Зец", „Сукоб", „Присни пријатељи", „Федора", „Васкрсење", „Госп. Жозета", „Ђидо”.

Те 1912. године гостовао је и Орфеум Зотовић, али се из деловодника може видети да је глумац Милош П. Зотовић играо у Чачку и касније, после Првог светског рата (1932). О животу овог глумца Миладин Николић Расински је написао књигу и штампано је у Чачку у штампарии Славка Поповића и Сина.

У току 1910, 1911. и 1912. године у Чачку је гостовало много позоришних трупа. Ово се дешавало и у другим местима у Србији тога времена, јер је постојао велики број путујућих позоришта, различитих вредности и квалитета, што је доводило, не смо до велике конкуренције међу њима, већ и до хаотичне ситуације. То несређено стање доведе-

но је у ред ступањем на снагу уредбе о регионалној подели, која је подразумевала постојање само пет повлашћених путујућих позоришта, са тачно утврђеним подручјем, на коме поједина од њих могу давати представе. Ова уредба је донета 31. августа 1912. и њено деловање се види и у Матићевом деловоднику, тако што после тог датума нема више записа о штампању плаката путујућих позоришта, мада је то могла бити и последица ратова, који су уследили.

Тек 1919. године штампају се плакати глумцима који су самостално гостовали, као што су Илија Јовановић, Божа Николић и Стаменковић.

Између два рата, према деловоднику, у Чачку је гостовало једино Шабачко позориште или, како је наведено Позориште Животића, јер је, вероватно оно једино имало право, према регионалној подели, да даје представе у Чачку и у западној Србији. Ово позориште основао је 1921. године врсни глумац Душан Животић као Подрињско повлашћено позориште, које је било врло популарно и сматрано је за најбоље у том времену. Сам Животић био је један од најпопуларнијих глумаца у провинцији све до коначног преласка у Београд и оснивања „Малог позоришта“ на Славији у коме је играо. Душан Животић се формирао као добар глумац у позоришним трупима Љубе Рајчића и Топаловићеве, што значи да су Чачани имали прилике да га добро упознају и пре Првог светског рата, када су те трупе гостовале у Чачку.

У току 1922. и 1923. године ово позориште је у Чачку играло следеће представе: „У туђој кожи“, „Гђа Икс“, „Париска сиротица“, „Змија девојка“, „Пљусак“, „Дон Цезар од Базана“, „Зона Замфирова“, „Два цванцика“, „Крвна освета“, „Хасанагиница“, „Зулејка“, „Карлова тетка“, „Разбојници“, „Страдалници“, „Кармен“, „Девојачка клетва“, „Крвав јаглук“, „Тоска“, „Суђење“, „На поселу“, „Српска Душа“, „Покондирена тиква“, „Јединствен муж“, „Граничари“, „Звонар Богородичне цркве“, „Ивкова слава“, „Хајдук Станко“, „Ваљевска подвала“, „Зулејка“, „Стари каплар“, „Крвна освета“, „Сеоска лола“, „Шерлок Холмс“, „Разбојници“, „Под маглом“, „Кића и Мића“, „Ревизор“, „Царев гласник“.

Животићево позориште је у Чачку поново 1924. године, у јулу, играло представе: „Васкрсење“, „Контрола вагона“, „Зона Замфирова“, „Два цванцика“, „Голгота“, „Карлова тетка“, „Свадба под револуцијом“, „Ваљевска подвала“, „Обичан човек“, „Пљусак“, „Коштана“, „Ајша“, „Змија девојка“, „На поселу“; у августу: „Кармен“, „Хасанагиница“, „Аверченково вече“, „Сеоска лола“, „Морал гђе Дулске“, „То-

ска”, „Зулумћар”, „Девојачка клетва”, „Глумачко вече”, „Циганин”, „Сумњиво лице”, „Бидо”, „Чикина кућа”, „Душе”, „Свет”, „Крвав ја-глук”; у септембру: „Риђокоса”, „Суђење”, „Мрак и Мала”, „Глумачко вече”, „Једна ноћ у Харему”, „Хајдук Станко”, „Сумњиво лице”.

У мају 1925. године Матић је штампао неколико плаката за пред-ставе, али није навео за које позориште. Може се, с обзиром на репер-тоар и регионалну поделу, претпоставити да је и то поруџбина за Животићево позориште, као и у јулу 1928. године, када је штампано још десетак плаката за представе овог позоришта у Чачку.

После ових, Матић није штампао позоришне плакате, па се може претпоставити да није ни било гостовања позоришта у Чачку. Нарочи-то зато што су путујућа позоришта укинута 1930. године и основана градска, бановинска.

Без обзира на неуједначен квалитет представа, путујућа позори-шта су имала значајно место у српској култури, па и чачанској. Нео-спорна је њихова културно-просветна мисија, коју су остваривала и у најудаљенијим селима и пред полуписменом публиком, често и на им-провизованој позорници на отвореном пољу. Својим репертоаром, на-рочито родољубивим комадима, утицала су на јачање националне све-сти публике. Поред тога, путујућа позоришта су била својеврсна глу-мачка школа, кроз коју су прошли и касније познати глумци. Од глума-ца пореклом из Чачка и околине такви су Милоје Достанић, Јован Ан-тонијевић – Бедо и, касније, Синиша Раваси.

У Матићевом деловоднику записани су у врло скромном броју и плакати штампани за позоришне представе које су приређивала разна чачанска удружења.

Први такав запис је из маја 1914. године. Он гласи: „Дилетантско позориште овдашње – 300 позивница и 200 плаката”. Могуће је да се ова поруџбина односи на „Абрашевић”, који је имао позоришну групу од 1907. године и давао представе у Чачку, мада је нејасно зашто Матић не наводи име друштва, као што ће то чинити каснијих година.

У Чачку је пре „Абрашевића” (до 1905. године) постојала позори-шна група „Театар” Велисава Јањића, која је давала приредбе и на про-граму имала скечеве, хорске рецитације, рецитовање лирских народ-них песама, али и позоришне представе. Извођени су комади Велисава Јањића „Кобна чаша”, „Са бојног поља”, „Штрајк”, „Грешно али сме-шно”. У деловоднику није записана ниједна ова представа, нити се по-миње „Театар”, али се зна да су представе извођене на забавама које су

приређивала поједина еснафска удружења; за њих су штампани плакати, без навођења садржаја, па је то разлог што се не може утврдити више појединости о томе када је и како деловала ова позоришна група.

Као и „Театар”, проистекло из социјалистичких идеја, окупљајући раднике, настало је 1905. године у Чачку друштво „Абрашевић”, које је имало за циљ „гајење социјалистичке песме, драме и ширење напредних идеја”¹² Од 1907. године формирана је позоришна група коју су чинили аматери, али су им стручну помоћ пружали престонички глумци Јован Антонијевић-Ђедо и Јован Бунић са супругом. Зна се да је ово друштво давало много више представа и „концерата” у Чачку и околини, него што је то у деловоднику записнао. Могуће је да је разлог у томе што су наручиоци плаката најчешће били Синдикално веће, Радничко удружење или поједини еснафи, у оквиру чијих програма је „Абрашевић” имао своје тачке. „Делатност Радничког културно-уметничког друштва „Абрашевић” није се ограничавала само на првомајске прославе и уобичајене радничке забаве у новембру сваке године. Организоване су и позоришне представе за радништво, ширена је посебна културна активност међу припадницима потлачене класе, експлоатисане и друштвено подређене, што је знатно утицало на друштвену еманципацију најширих слојева народа. Тако је крајем јула 1910. године, у башти хотела „Лазовић” изведен позоришни комад „Борба”. Уз учешће позоришне секције домаћег „Абрашевића”, главну улогу у овом позоришном комаду социјалне садржине тумачио је Петар Христинић, члан Народног позоришта из Београда.”¹³ Поруцбине за „Абрашевић” могу се прочитати у деловоднику почев од новембра 1924. Има их укупно 13, с тим што их је највише после 1930. године и скоро увек је наглашено да су то плакати за „концерт”¹⁴. Исто тако је вероватно да су наступили позоришне групе „Абрашевић” садржани у плакатама Синдикалног већа, које је врло често организовало концерте и штампало за њих плакате у великом броју. Тако се из Матићевог деловодника не може добити права слика о деловању овог друштва, али се више може сазна-

12. М. Пантовић, Р. М. Маринковић, М. Ђоковић, *Црвена позорница*, Чачак, 1988, стр. 10.

13. Др Драган Суботић, *Социјалистички покрет у чачанском крају 1903 – 1914*, Чачак, 1991, стр. 75.

14. Треба нагласити да реч „концерт” није имала данашње значење, већ је тим називом обухваћен целокупан програм, који је садржавао и извођење позоришног комада. Један такав програм забележен је у листу „Драгачево”, бр. 46 (12. XI 1906) и из њега се види како је изгледао „концерт”: 1. Поздравна реч, 2. Радничка химна, 3. „Лопов” декламација од К. Абрашевића, 4. Дует, певају Стојановић и Тодоровић оvd, радници, 5. „Живе слике”, 6. Песма руских револуционара, соло на руском језику пева С. Стојановић, радник, 7. „Пред судом” декламација од Лидија, 8. „Коло” пева раднички хор, 9. „Закон о радњама” позоришни комад, који оцртава раднички положај у Србији.

ти из сачуваних новина тога времена. Тако се зна да је „Абрашевић” давао представе „Јазавац пред судом”, „Непријатељ”, „Руска пролетерка”, „Ожалошћена породица”, „Народни посланик”, „Сумњиво лице”, „Хајдуци”, „Зла жена”, „Подвала”, „Хајдук Станко”, „Сеоска лола”, „Бидо”, Балада о ложачевим очима”, „Мати”, „Милостиња”, „Стара и нова кинеска песма”, „Слуга Јернеј и његово право”, „Ко је лопов”, „Циганин”, „Рудари”, „На синциру”, „На прелому”, „Једна ноћ у Харему”, Издајица”, „Глув тата тражи глувог зета”, „Песма о белима”, „Чудан погреб у Врадоку”, „Почетак буне на дахије”. Изводили су и дела двојице Чачана: „У изборном вртлогу” Радомира Теодосијевића и „Претпоследња смрт Срете Јовичића” Ратка Митровића¹⁵. Нема података да су ове две драме штампане у Чачку и данас се о њима зна само на основу записа о извођењу „Абрашевића”: „спортски клуб „Борац” уз суделовање радничке уметничке трупе „Абрашевић” приређује вечерас свој велики концерт у „Крену”. Овај концерт је један од највећих приредби ове сезоне. На њему ће „Абрашевић” у режији самог г. Р. Теодосијевића, извести позоришни комад „У изборном вртлогу” од Рад. Теодосијевића, управника бан. болнице, чија је песма „Смрт матуранткиње” рецитована на великој и незапамћеној забави Црвеног крста прошле недеље. Чачак никад није гледао премијеру свог Чачанина и за овај комад влада велико интересовање. Вечерашња премијера јесте један од најзначајнијих датума локалне књижевности и уметности.”¹⁶ „Абрашевић” је неговао репертоар у коме су углавном били заступљени текстови социјалне тематике.

Тридесетих година постојало је у Чачку и аматерско позориште „Јован Антонијевић-Бедо”, али се његов рад не може пратити кроз Матићев деловодник. Могуће је да су плакати штампани у штампарији Славка Поповића и Сина, а, како нема сачуваног деловодника те штампарије, нити има сачуваних плаката, данас се не зна које представе је ово позориште играло. Изузетак је једна молба упућена градском поглаварству 5. децембра 1936. године за доделу одговарајуће просторије за одржавање проба за представу „Скамполо – Сироче” коју позориште има намеру да изведе у хумане сврхе.¹⁷

И спортски клубови „Јединство” и „Борац” су имали своје драмске групе, које су давале позоришне представе. У Матићевој штампарији су врло често штампани плакати за ове клубове, али је само поне-

15. М. Пантовић, Р. М. Маринковић, М. Ђоковић, *Црвена јозорница*, Чачак, 1988, стр. 39.

16. *Чачански глас*, бр. 12 (19. III 1933), стр. 2.

17. Историјски архив Чачак, Фонд Градско поглаварство, К-28.

кад назначено да је за утакмицу, концерт или забаву. Само у августу 1933. године забележено је поред имена „Јединство” и назив представе „Зулумћар”. Међутим, из локалних новина тога времена може се видети да је позоришна група „Јединства” основана 1933. године, била нарочито активна и играла следеће представе: „Бидо”, „Девојачка клетва”, „За краља и отаџбину”, „Хајдук Станко”, „Црвени и плави”, „Зулејка”, „Ревизор”, „Народни посланик”, док је „Борчева” група давала представе: „Девојачка клетва”, „Протекција”, „Граничари” и „Госпођа министарка”. Ове позоришне групе су гостовале и у суседним местима, па је тако „Борац” давао представу „Девојачка клетва” у Пожеги, а позоришна група њиховог спортског клуга „Глорија” у Чачку представу „Живи леш”.¹⁸

Од 1893. године, од када је основана Гимназијска ђачка дружина „Рајић” имала је и драмску секцију, која је давала представе за ђаке и родитеље, а новцем од улазница набављала књиге за библиотеку. И поред повремених прекида у раду, ова дружина је у другом временском периоду (све до 1941. године) била врло активна у културном животу школе и града, па зато није чудно што је Матић врло често штампао плакате, чланске карте, улазнице и позивнице за Дружину „Рајић”. Штета је што нема више података за плакате. Само једанпут (новембар 1906. године), поред наруџбине 100 плаката, пише и „позоришних”, али није наведен назив представе.

У Матићевом деловоднику забележени су и биоскопски плакати за филмове који су приказивани у Чачку. Из података о биоскопима у Чачку које је начелник среза трнавског упутио 7. децембра 1926. године жупану Рашке области сазнаје се да су постојала два биоскопа: у хотелу „Лазовић” од 1910. и у хотелу „Крен” од 1923. године. Сала у „Лазовићу” имала је 100, а у „Крену” 120 седишта.¹⁹ Први неми филмови приказивани су у „Лазовићу”, а тон-филмови у „Крену”. Према деловоднику, у Чачку су приказивани филмови и пре 1910. године. Први податак је из јуна 1908. и односи се на путујући биоскоп за који је Матић штампао два пута по 200 плаката у јуну и 200 у јулу, затим 500 у децембру 1909. године. Од августа 1910. Матић штампа биоскопске плакате за „Биоскоп Драгутина Лазовића”. У следећих десет година ови плакати су штампани повремено, јер су и филмови приказивани ретко – да би се њихов број нешто повећао у првој половини 1914. године, а затим их више уопште нема, све до јуна 1919. Годину дана касније (јун 1920.

18. Чачански глас, бр. 3 (19. I 1935), стр. 4.

19. Историјски архив Чачак, Фонд Градско поглаварство, К-58.

штампају се плакати и за биоскоп „Крен”, који ће временом имати већи број представа од Лазовића. Филмске представе су честе, нарочито када није гостовало Животићево позориште. Од 1927. наводи се и називи филмова, који се следећих година дају и у „Биоскопу Башта” (летња башта хотела „Крен”). Из сећања Чачана, која је забележио Миле Мојсиловић, сазнаје се нешто више о првим биоскопима: „Код „Лазовића” је први пут у Чачку приказана и биоскопска представа. То су били кратки неми филмови, исечци из свакодневног живота. Тада, увече, када је власник киноапаратуре и филма одржавао своју представу, велика сала ресторана била је препуна гостију. У углу, иза биоскопског платна, свирао је тихо на виолини стари и чувени чачански музикант, чича Илија Стојановић, који је на свом инструменту изводио мелодије старих композитора и старе градске песме. За то време власник је гласно тумачио поједине сцене са екрана. Кад би се указале слике поливања баште, он је говорио: „Ово сад, госпође и господо, човек залива башту”. Кад је други стругао тестером, он је то једноставно коментаришао: „Ово, сад, човек рендише даску!”, као да нико не види шта онај на платну ради. И тако редом. Истовремено, за столовима, застрвеним белним чаршавима, седели су Чачани и, уз топле, крупне ћевапчиће и литрењаке вина, заједно са супругама, бучно коментарисали поједине сцене уз смех, или жалосне женске повике и уздахе ако се на платну укаже нешто тужно...

Касније, биоскоп у Чачку се усталио, нарочито код хотела „Крен”. Представе су објављиване путем добоша. На пример, у Историјском архиву у Чачку постоји објава коју је грађанству у Чачку саопштио добошар Никола Здравковић 9. октобра 1920. године: Данас у 3 сата по подне дневна и довече у 8 и по часова биоскопска представа у хотелу „Крен” са новим програмом. Представу прати одабрана циганска музика, а за столовима посетиоци ће бити првокласно угошћени.²⁰

Тридесетих година, филмске представе су најављиване огласима у чачанској штампи, као на пример: „У уторак 26. и 28. септембра највећа атракција ове сезоне – немачки 100% диалог тон филм „Марко клоун”, циркуска драма у 8 чинова. Уз сваки филм игра југословенски просветни филм или Фоксов журнал као додатак.”²¹ Из тих огласа се види да су Чачани могли да гледају следеће филмове: „Фра диаволо”, „Покладна ноћ”, „Писмо Цигана”, „Романа са Рио Гранде”, „Шпањол-

20. Мирслав Миле Мојсиловић, *Само један је њој град*: записи о старом Чачку, Чачак, 1995, стр. 84.

21. *Чачански глас*, бр. 11, (22. IX 1932), стр. 4.

ска љубав”, „Пут у живот”, „Морски вук”, „Лепотица из Хаване”, „Кинески детектив”, „Песма моје душе”, „Човек са сто лица”, „Продана невеста”, „Кво вадис”, као и многе друге.

Упоредо са плакатима за позоришне и филмске представе, код Матића су штампани и они, којима су најављивани програми гостујућих циркуса, као и појединача забављача, као што су: Кићић свирач (1902), Певачица Станојевић (1902), циркус (1902), Тодоровићка певачица (1902), Жикић певач (1902), Кузман Секулић, мађионичар (1903), Нанић вештак (1903), Морсион вештак (1903), Циркус Варијенте (1903), Новаковић циркус (1904), Њемечек циркус (1904), Циркус Буле (1909), Рета атлета (1911), Циркус Американ (1912), Прендић атлет (1914), Душан атлета (1919), Циркус Соко (1920), Циркус Колосеум (1921), Телепатизер (1924), Сава атлета (1924), Хипнотизер (1925), Комендијаш Зечевић (1926), Свети хипнотизер (1930), Алексић артист (1933), Црнци факири (1934), Артисти на зиду смрти (1936).

Културно-просветна делатност читаонице после Првог светског рата у Чачку и околним селима забележена је делимично и на страницама Матићевог деловодника. Чачанска грађанска читаоница основана је 1921. године, заправо обновљен је рад библиотеке која је од свог постанка неколико пута прекидала рад. У оквиру читаонице деловао је и културни салон „Грађанска касина”, који је основао Властимир Матић, гиманзијски професор, са још неколико својих колега и пријатеља. Они су приређивали богат програм са предавањима, концертима и позоришним представама у циљу окупљања што већег броја читалаца, а новцем од продатих улазница куповане су књиге и новине. У деловоднику су забележене четири поруџбине за Читаоницу 1921. и 1922. године, и то су биле чланске карте, позивнице и плакати. Рад „Грађанске касине” је био најизразитији баш у те две године, а касније, са Матићевим одласком за Београд, постепено се гасио, док је Читаоница радила до 1928. Ову читаоницу је наследио Народни универзитет, који је отворен 1930. и који је, осим ове библиотеке, имао и секције; дилетантску и за прапагирање културе у народу. Међутим, Универзитет није стално деловао тако да је често у тадашњој штампи критикован и захтевано је да бар читаоница ради како би омладина имала где да се окупља. Ипак, делатност Универзитета је у некој мери постојала, јер се види из деловодника да је од 1930. до 1935. године Матић штампао за ову установу девет пута плакате, али без назнаке за коју сврху.

Уједињена књижница и читаоница основана је крајем 1934. године спајањем библиотека Народног универзитета, књижнице Учитељ-

ског дома и књижнице и читаонице сарајевске „Просвете”. У раду Књижнице главну реч су водили гимназијски професори Милутин Смиљанић, Драгомир Поповић, Маргита Радовић и Сава Ристановић. Учествовали су и у прикупљању књига за библиотеку и на књижевним вечерима, на којима су представљани поједини писци. За ове вечери Матић је штампао позивнице и плакате, али није записао какав програм Читаоница приређује. Ипак, из штампе се може видети да је, убрзо после оснивања, одржан „књижевни састанак” (19. јануар 1935), на коме су своје радове читали Милош Т. Јовашевић, Драгутин Ракановић, Драгић Весковић и професори у Чачанској гимназији Јулија Шнајдер, Сава Ристановић и Милутин Смиљанић, председник Књижнице. Затим да је одржано, 23. марта 1935. године, вече бугарске књижевности, на коме су учествовали Драгомир Поповић и Сава Ристановић.

У деловоднику има трага и о раду сеоских књижница и читаоница, које се отварају, углавном, од 1929. године. За све њих је карактеристично да су, као и градске, организовале богат културно-уметнички програм, да би оствариле просветне и образовне циљеве, као и приход за набавку књига. За такве приредбе штампане су позивнице и плакати. Почев од јануара 1929. штампане су чланске карте и позивнице за читаонице у Прељини, Љубићу, Атеници, Жежевици, Заблаћу, Доњој Горевници, Коњевићима, Доњој Тречки и Мојсињу. Занимљиво је да су „концерте”, како су називали своје програме, давали и у другим селима, али су гостовали и у Чачку. Тако је, на пример, „Чачански глас” (18. фебруар 1933) објавио вест да су чланови Народне књижнице и читаонице из Жежевице приредили код „Лазовића” свој „концерт”, који је садржао и Веселиновићев позоришни комад „Ђидо”. Говорио је и књижничар Мијалко Швабић – о аграрном покрету.

Вредна пажње је и вест од 23. априла 1933. у „Чачанском гласу” о раду атеничке књижнице и читаонице, чији су чланови „на први дан Ускрса приредили у основној школи у Атеници своју велику забаву. У програму је било једно предавање, позоришни комад „Проводација” од Нушића и најзад игранка... Посетиоци, којих је било много из вароши, били су одушевљени њиховом игром. То је добар доказ да је позоришна уметност овде на доста завидној висини. Са овим позоришним комадом читаоница намерава да обиђе сва оближња села. Приход ће употребити за издавање часописа, кога намеравају чланови ускоро да покрену.”

И Пољопривредно-народна књижница и читаоница из Доње Горевнице, приређивала је „концерте” не само у свом месту, већ и у дру-

гим. Тако је забележено у „Чачанском гласу” у фебруару 1933. године да позоришна трупа, која се састоји од земљорадника, игра представу „Сумњиво лице” у Мојсињу, Бресници и Лађевцима, а два месеца касније и у Чачку, у хотелу „Српски краљ”, док Народна књижница у Мојсињу припрема представу „Обичан човек”.

За Певачко друштво „Бинички” у Слатини Матић је штампао чланске карте, позивнице и плакате. Нешто више података о раду овог друштва сазнаје се из вести објављене у „Чачанском гласу”: „Слатинско певачко друштво „Бинички” није се ограничило на пропагирање музичке уметности већ је свој делокруг рада проширило. Оно има и позоришну секцију а пре извесног времена, основало је и своју књижницу и читаоницу. Чланом књижнице и читаонице може постати сваки грађанин који уједно постаје и редован или ванредан члан певачког друштва. Пре извесног времена скупштина певачког друштва изабрала је за своје почасне чланове: г. Драгослава Митровића проф, Драгомира Поповића, проф, Славољуба Секованића проф, Цвијовића школ. надзорника и Ђорђа Миловановића, уредника „Чачанског гласа”.²²

Значајан удео у културном животу Чачка у периоду од 1931. до 1941. године припада Заједници дома и школе, за чију делатност је Стеван Матић штампао велики број плаката развог формата, као и позивница. Често је у деловоднику записано, поред ових поруџбина, име професора Миленка Стевовића, што указује на његову активну улогу у организацији програма Заједнице.

Као удружење родитеља и наставника чачанске Гимназије, Заједница дома и школе почела је рад 8. марта 1931. године, када су усвојена правила и изабрана управа. Још 1929. Министарство просвете је донело Закон о оснивању ових удружења „у циљу унапређења наставе и васпитања ученика”, а од 1931. године, пошто је министар просвете прописао правила о узајамним односима школе и родитеља, Заједница дома и школе је формирана у свим већим местима у Србији.

Заједница је остваривала приход од редовне чланарине, добровољних прилога установа и имућнијих грађана и од улазница за програме које је организовала. Тим новцем су куповани књиге и часописи за наставничку и ученичку књижницу, награђивани су одлични и врло добри ученици, помагани сиромашни ученици за одлазак на екскурзију и набавку уџбеника и организовани наградни књижевни конкурси. Тако је 1934. основан „Књижевни фонд витешког краља Александра I Ујединитеља”, из кога је сваке године о Светом Сави награђиван већи

²² Чачански глас, бр. 34 (20. VIII 1933), стр. 3.

број радова, а 1937. године „Екскурзиони фонд др Јована Цвијића”. Од школске 1933/34. Заједница дома и школе је почела да организује предавања о књижевним, философским, историјским, верским, здравственим и другим темама, која су у почетку држали гиманзијски професори Драгослав С. Митровић, Миленко Стевовић и Сава Ристановић. Забележено је у извештају Гимназије за 1933/34. годину да је одржано седам предавања, али и три концерта. Извођена је и „Побуна печурака”, опера од Бјухира, у преводу Ђорђа Ковбаска, професора Гимназије. Сваке наредне школске године број предавања је повећаван (школске 1939/40. било их је чак 37), тако да је та трибина прерасла у народни универзитет, који је, избором тема и угледних предавача из целе Југославије, значајно обогатио духовну климу града и у потпуности оправдао циљеве Заједнице дома и школе.

Из сачуваних плаката може се видети да су међу предавачима били познати професори са Београдског и Загребачког универзитета: Илија Мамузић, Ксенија Анастасијевић, Миодраг Ибровац, Виктор Новак, Драгослав Страњакковић, Миливоје Павловић, Татомир Анђелић, Алојз Шмаус, Јован Ердџановић, Антун Барац, Милош Московљевић, Фран Тућан, Владета Поповић и други; затим књижевници: Трифун Ђукић, Сениша Кордић, Сениша Пауновић, Стеван Јаковљевић, Живко Милићевић, Нико Бартуловић, као и професори Гимназије: Драгомир Поповић, Маргита Радовић, Миленко Стевовић, Сава Ристановић, Драгослав С. Митровић, Ђорђе Ковбаско, Славољуб Секованић и други. Неке од тема о којима су говорили биле су: „Артур Шопенхауер – човек и мислилац”, „Филип Вишњић и народна поезија”, „Ултразубичасти зраци и њихова примена у медицини”, „Српско војничко позориште у Бизерти 1916. године”, „Виљем Шекспир – драмски геније светске књижевности”, „Хрватско Загорје”, „Вера код старих Грка”, „Живот на Шар-планини”, „Чулни живот код биљака”, „Кина”, „Кнез Милош, човек, државник и политичар”, „Ататуркова Турска”, „Албанска Голгота”, „Косовска етика у нашој народној песми”, „Етичка и метафизичка схватања Петра Петровића Његоша”, „Молијер”, „Илиризам и католичко свештенство”. Захваљујући богатом програму, који се остваривао једанпут недељно, Заједница дома и школе је привукла многе добротворе, који су својим прилозима омогућили да она купи школске 1938/39. године 1.000 књига, штампа „Споменицу чачанске Гимназије” и претплати 31 часопис (неке наслове у два примерка) за наставничку и ђачку библиотеку. То су: „Младост”, „Српски књижевни гласник”, „Природа”, „Напредак”, „Љубљански звон”,

„Подмладак Јадранске страже”, „Јадранска стража”, „Хришћанско дело”, „Видици”, „Домовина”, „Наша радост”, „Гласник професорског друштва”, „Соко”, „Сатурн”, „Преглед”, „Летопис Матице српске”, „Хрватска ревија”, „Млади Истранин”, „Учитељ”, „Лесестунде”, „Прилози за народну поезију”, „Наш језик”, „Хрватски језик”, „Југословенски историски часопис”, „Ваздушна одбрана”, „Народна старина”, „Попотник”, „Избор најбољих чланака”, „Нова Србадија”, „Велика Британија” и „Наставни вјесник”.

Упоредо са својом основном делатношћу, Заједница дома и школе је објављивала и књиге. Сачувао их је седам и све су штампане у Чачку у штампарији Стевана Матића или Електричној штампарији Славка Поповића и Сина. Невелике по обиму (осим „Споменице Гимназије”), оне су значајне по томе што представљају документ о успешној делатности овог удружења, на чијој је трибини одржано близу 200 предавања угледних професора и научника. Неколика од тих предавања су штампана као посебне књиге.

Прва од њих, „Проблем савременог васпитања” Ратка Пенезића, штампана је 1932. године. Ратко Пенезић је предавао у Чачанској гимназији од 1911. до 1921. године математику, физику и хемију и од 1928. до 1932, када је постављен за референта у Министарству просвете.

Следеће године (1933) штампана је књижица Саве Ристановића „Мајка у нашим народним песмама”, која је, уствари, предавање, одржано у Гимназији на Светог Саву те године. Као професор српског језика, Сава Ристановић је имао истакнуто место у чачанском културном животу од 1932. до 1936. године. Учествовао је на бројним књижевним вечерима држећи предавања о познатим писцима или читајући своје радове на трибини Заједнице дома и школе или Уједињене књижнице и читаонице. Књижевно стваралаштво почео је објављивањем песама у „Венцу”, а сарађивао је и у другим часописима, па и у „Српском књижевном гласнику”, где је објављивао критичке текстове о нашим и страним писцима. После Другог светског рата био је аутор бројних издања читанки за гимназије.

Најзначајнија књига ове едиције и највредније дело чачанског штампарства и издаваштва до 1941. године свакако је „Споменица Чачанске реалне гимназије 1837 – 1937”. Као посебне целине штампани су делови ове књиге, које су написали Драгомир Поповић („Чачанска гимназија 1837 – 1937”) и Драгослав С. Митровић („Ученици Чачанске гимназије, пали у ратовима за ослобођење и уједињење”). Драгомир Поповић, дугогодишњи професор српског језика у Гимназији (од 1925.

до 1945. године), остао је упамћен као одличан предавач и врсни познавалац језика и лингвистике. Аутор је бројних радова о Чачку, а књигом „Чачанска гимназија 1837 – 1937” осветлио је, поред историје школе, и развој града, па је обиљем података и утврђених чињеница то била једно време непревазиђена студија о прошлости града на Западној Морави. Књигу је као изузетно вредно дело наградила Српска краљевска академија.

Љубица Марковић, професор и библиотекар Универзитетске библиотеке у Београду, два пута је, на позив Заједнице дома и школе, држала запажена предавања, која су штампана као посебне књиге. То су: „Мотиви о мајци у нашој књижевности” (1939) и „Даница Марковић – прва српска модерна лиричарка” (1940). Као библиотекар, Љубица Марковић је дала значајан допринос развоју библиотекарства у Србији. Осим радова из ове области (нарочито из библиографије), објављивала је и књижевне студије и чланке, а бавила се и књижевним радом. Написала је и више прилога о феминистичком покрету, па су вероватно, из тог интересовања, произашле и две студије објављене у Чачку.

Својим активностима Заједница дома и школе је у свом десетогодишњем деловању не само оправдало сврху свог постојања, већ је оставило снажан печат у васпитном, образовном и културном развоју многих генерација.

*
*   *

Из података узетих из Матићевог деловодника и уз помоћ сачуваних плаката и текстова објављених у локалним новинама, може се закључити да је Чачак град са богатом културном традицијом.

У том погледу, у развоју града од 1900. до 1941. године могу се разликовати три периода који се одликују карактеристичним догађањима у култури.

До 1912. године доминантну улогу имају бројна путујућа позоришта, истина, различитог квалитета, али она представљају омиљену забаву Чачана, што се види из податка да су игране и две представе дневно. („Данас ће се у овд. позоришту г. Љубе Рајичића давати две представе, једна дневна „Зла жена”, а у вече „Из малог гарнизона.”)²³ Највише позоришних представа било је од 1910. до 1912. године, када почињу да се приказују и филмске представе.

23. *Драгачево*, бр. 48 (26. XI 1906), стр. 2.

После Првог светског рата, па до 1930. године, културни живот у Чачку добија нове садржаје. Запажа се да је највише плаката најављивало гостовање Позоришта Душана Животића, у порасту је и број штампаних најава за филм, као и за програме Читаонице и њеног културног салона „Грађанске касине”. Крајем двадесетих година појављују се и сеоске књижнице и читаонице са својим културно-просветним радом, којим се представљају и у Чачку.

Тридесетих година малобројне су представе гостујућих позоришта, јер су укинута путујућа и основана бановинска, па културни живот у граду добија друге карактеристике. Представе, које су раније давала професионална позоришта, играју бројне дилетантске групе. Колико је позориште било омиљено међу Чачанима, види се и из једне вести објављене у „Чачанском гласу”: „У хотел „Лазовићу” незапослени келнери у Чачку приређују своју забаву са позоришним комадом „Шаран” у коме све улоге играју сами келнери.”²⁴ У овом периоду филмске представе се приказују у још већем броју, а посебну боју културном животу дају занимљива предавања о разним темама у организацији Заједнице дома и школе.

У скоро четрдесетогодишњем периоду, који се може пратити кроз Матићев деловодник, види се, да је Чачак град са развијеним културним животом, тим пре када се има у виду чињеница да су се све наведене приредбе догађале у малом месту, које је од 3.807 становника крајем XIX века нарасло до 12.615 пред Други светски рат и у коме је био не мали број неписмених. (Према подацима из пописа 1931. године у трнавском срезу, чије је седиште било у Чачку, писмено је 57,1% становништва.) Велики број културних догађања различитих видова сведочи о једном другачијем времену, које се по квалитету живљења у својој социјалној и хуманој димензији, битно разликовало од данашњег.

24. Чачански глас, бр. 6 (5. II 1993), стр. 3.

ACTIVITÉS CULTURELLES À TCHATCHAK D'APRÈS LE LIVRE JOURNAL TENU PAR L'IMPRIMERIE DE STEVAN MATIĆ

Le développement de l'art d'imprimer à Tchatchak et dans ses environs a été profondément marqué par l'activité de Stevan Matić dont l'imprimerie fonctionna à Tchatchak de 1898 à 1945.

Sur la base des informations puisées dans les livres de commerce (livre journal) de Stevan Matić, ainsi que d'après les affiches qui ont été conservées et les textes publiés dans la presse locale, on peut conclure que Tchatchak est une ville à une riche tradition culturelle.

Sous ce rapport, on peut distinguer, dans le développement de la ville, entre 1900 et 1941, trois périodes distinctes.

Avant 1912, c'étaient les tournées des compagnies d'acteurs qui avaient un rôle dominant dans la vie culturelle de la ville. Les représentations théâtrales furent surtout nombreuses entre 1910 et 1912, période où furent organisés les premiers spectacles cinématographiques aussi.

Depuis le lendemain de la Première guerre mondiale jusqu'à 1930, la vie culturelle de Tchatchak se vit enrichir de contenus nouveaux. C'est le théâtre de Dušan Životić, en tournée dans l'intérieur du pays, qui donna le plus grand nombre de représentations. Les séances cinématographiques se firent de plus en plus fréquentes, ainsi que les programmes de la Salle de lecture et de son salon „Casino de la ville”. Vers la fin des années 20 on commença à organiser des bibliothèques et des salles de lecture dans les villages environnants, qui présentaient, dans la ville aussi, les résultats de leurs activités dans divers domaines de la culture et de l'éducation.

Dans les années 30, les représentations des comédiens ambulants étaient peu nombreuses, du fait qu'elles furent remplacées par celles des théâtres qui fonctionnaient à l'échelon des banovines, si bien que la vie culturelle de la ville commença à présenter des caractéristiques différentes. Les représentations théâtrales furent désormais données par de nombreux groupes d'amateurs. Au cours de cette période le nombre de séances de cinéma se multiplia et, ce qui caractérisa particulièrement la vie culturelle, ce furent des conférences intéressantes sur divers sujets, organisées par la Communauté des familles et de l'école.

A en juger par le livre journal de Matić, tenu pendant presque 40 ans, la vie culturelle de Tchatchak était riche, surtout si l'on tient compte du fait que les activités culturelles se déroulaient dans une petite ville qui, vers la fin du XIXe siècle n'avait que 3.807 habitants, mais dont la population comptant beaucoup d'illettrés était, à la veille de la Seconde guerre, mondiale de plus de trois fois plus nombreuse. (Selon le recensement de 1931, le pourcentage de personnes illettrées s'élevait, dans le district de Trnava, dont Tchatchak était le chef-lieu, à 42,9% de la population). Le grand nombre d'activités culturelles de formes variées témoignait d'une époque qui présentait, par les dimensions sociale et humaine de la vie, un aspect profondément différent de celui du moment actuel.

Marija ORBOVIĆ